

Олена ПОХИЛЮК

Комунальний заклад вищої освіти
«Вінницький гуманітарно-педагогічний коледж»
Електронна пошта: olhovaolena@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2786-4055>

КОГНІТИВНІ ПАРАМЕТРИ СИНТАКСИЧНОЇ БІФУРКАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ТЕТЯНИ ЯКОВЕНКО)

Стаття присвячена комплексному дослідженню когнітивних параметрів синтаксичної біфуркації в сучасній українській поезії на матеріалі збірки Тетяни Яковенко «Небесний сад». У межах новітньої лінгвістичної парадигми художній текст розглянуто як складну нелінійну систему, що перебуває у стані постійного смислородження крізь механізми самоорганізації. Актуальність розвідки зумовлена потребою теоретичної експлікації механізмів, які забезпечують деструкцію лінійної моделі речення та активізують нелінійне мислення адресата. Теоретичним підґрунтям дослідження слугують положення лінгвосинергетики (О. Селіванова, Т. Домброван, Н. Таценко) та когнітивної поетики (П. Стоквелл, Р. Цур, В. Емпсон). Біфуркація постає як фундаментальний процес розгалуження інтерпретаційних шляхів, що визначає межу між старими смисловими атракторами та новими концептуалізаціями. У статті проаналізовано «плинний синтаксис» Т. Яковенко, де синтаксичні маркери, ритмічні лакуни та енжамбемани є детермінантами дестабілізації рецептивної свідомості. Особливу увагу приділено ефекту «садової стежки», що створює стан «підвищеного когнітивного збудження» через різку руйнацію очікуваної моделі образу. Зокрема, на прикладі аналізу поезій авторки продемонстровано, як несподіваний фінальний елемент рядка (строфи) змушує читача до ретроспективного перегляду всієї синтаксичної структури та повної рекатегоризації концепту. Досліджено функціонування конструкцій зі спільним членом, у яких одне слово є «синтаксичним шарніром», створюючи зону семантичної біфуркації. Виявлено, що поетичний «синтаксис із перемиканням» змушує мозок утримувати два конфліктні сценарії одночасно, що й породжує естетичну напругу тексту. На основі аналізу емпіричного матеріалу розроблено типологію виявів синтаксичної біфуркації, яка включає конфігураційний, когнітивно-регресивний, дейктично-референтний, графічно-пунктуаційний та асиндетичний типи. Констатовано, що в умовах «жорсткої» біфуркації виникає структурно-функціональна криза концепту, яка долається через його якісне перетворення у свідомості читача. Доведено, що синтаксична біфуркація в поезії Т. Яковенко перетворює текст із пасивного джерела інформації на дисипативну структуру, у якій читач стає активним співавтором, самостійно обираючи шлях виходу з «хаосу» множинних потенцій у простір нового художнього смислу.

Цитування: Похилюк О. Когнітивні параметри синтаксичної біфуркації в сучасній українській поезії (на матеріалі текстів Тетяни Яковенко). Мовознавство. 2026. № 2. С. 69–81. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-347-2026-2-005>

Citation: Pokhylyuk O. (2026). Kohnityvni parametry syntaksychnoi bifurkatsii v suchasni ukrainiskii poezii (na materialii tekstiv Tetiany Yakovenko) [Cognitive parameters of syntactic bifurcation in modern Ukrainian poetry (evidence from Tetiana Yakovenko)]. *Movoznavstvo*, (2), 69–81. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-347-2026-2-005>

 Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

Ключові слова: синтаксична біфуркація, когнітивна поетика, лінгвосинергетика, ефект «садової стежки», конструкції зі спільним членом, плинний синтаксис, Тетяна Яковенко.

У сучасній лінгвістичній парадигмі, позначеній переходом до когнітивно-синергетичних стратегій аналізу, особливої ваги набуває вивчення художнього тексту як складної нелінійної системи. Поетичне мовлення, дисипативне за своєю структурою, виявляє високу чутливість до порушень стабільності та здатність до самоорганізації крізь механізми смислового розгалуження. Одним із фундаментальних явищ, що забезпечують нелінійність поетичного дискурсу, є синтаксична біфуркація — момент переривання лінійності висловлення, що зумовлює появу множинних інтерпретаційних траєкторій. У процесі рецепції зміст художнього твору постійно зазнає змін, що приводить до тимчасової втрати системної стійкості та виявлення переломних вузлів. У віршовому просторі, насиченому індивідуально-авторськими синтаксичними маркерами, ритмічними лакунами та енгамбеманами, відбувається інтенсивна дестабілізація зв'язків, що спонукає рецептивну свідомість перемикатися між різними ментальними моделями.

Зазначені особливості поетичного синтаксису визначили актуальність нашого дослідження, зумовлену потребою осмислення когнітивних механізмів, що стоять за деструкцією класичної лінійної моделі речення. Метою статті є аналіз виявів синтаксичної біфуркації в збірці Тетяни Яковенко «Небесний сад» крізь призму когнітивної лінгвістики та лінгвосинергетики. Постає мета передбачає виконання таких завдань: описати теоретичні засади біфуркаційних процесів у мові; виокремити типи синтаксичних розгалужень у поетичному мовленні авторки; з'ясувати роль «зони семантичної біфуркації» у формуванні естетичної напруги тексту тощо. Методологічну основу дослідження становлять когнітивно-дискурсивний та синергетичний підходи, що дають змогу трактувати поезію як простір неперервного вибору між альтернативними смислами. Матеріалом дослідження слугує збірка «Небесний сад» (2012), у якій «плинний синтаксис» постає як домінуюча ознака ідіостилу авторки.

Феномен біфуркації та нелінійності художнього тексту привертає увагу дослідників у різних аспектах. Фундамент лінгвосинергетичного підходу в Україні заклала О. Селіванова, яка розглядає точки біфуркації як механізми руйнування старих смислових атракторів і народження нових значень [Селіванова]. Важливим для нашого дослідження є внесок Т. Домброван у моделювання мовних систем у стані граничної нестабільності [Dombrovan]. Когнітивний аспект поетичного сприйняття та дестабілізацію уваги ґрунтовно проаналізував П. Стоквелл, чия модель «біфуркації уваги» пояснює роздвоєння свідомості читача між конкуруючими концептуалізаціями [Stockwell]. Проблеми синтаксичної неоднозначності та «синтаксису із перемиканням» досліджували В. Емпсон [Empson] та Р. Цур, який описав ефект «садової стежки» як інструмент створення «подвійної усвідомленості» [Tsur].

В українському мовознавстві деструкція синтаксису в художньому дискурсі стала об'єктом студій Н. Кондратенко, яка акцентує на «пунктуаційній грі» та синтаксичній нелінійності [Кондратенко]. Окремі аспекти біфуркації концептів у комунікації та впорядкування текстуальних систем розглядалися в працях Н. Таценко [Таценко], О. Белякова та В. Шкамарди [Беляков, Шка-

марда]. Утім, попри значний масив теоретичних напрацювань, синтаксична біфуркація в поезії Т. Яковенко досі не ставала предметом спеціального когнітивно-лінгвістичного аналізу. Тим часом її тексти є репрезентативним майданчиком для вивчення того, як «м'які» та «катастрофічні» біфуркації трансформують лінійне повідомлення в багатовимірний естетичний об'єкт, де кожне синтаксичне й змістове розгалуження стає місцем народження живого, пульсуючого смислу.

Синтаксична біфуркація поетичного мовлення постає як складний когнітивно-лінгвістичний процес, у якому лінійність висловлення переривається, створюючи множинність інтерпретаційних шляхів. У межах системного підходу біфуркацію розглядають як фундаментальний механізм зміни стану системи. Як зазначає Дж. Ган, посилаючись на розвідки В. Арнольда, біфуркація — це «процес розгалуження», який «широко використовується для опису будь-якої ситуації, в якій якісна, топологічна картина об'єкта, що вивчається, змінюється зі зміною параметрів, від яких залежить об'єкт» [Hahn : 2]. При цьому варто враховувати, що «при досягненні “точки біфуркації” відбувається відхилення від мовної норми» [Алдашева та ін. : 8]. У поетичному тексті роль таких параметрів, що детермінують вихід за межі нормативності, виконують синтаксичні маркери, ритмічні паузи та енжамбемани, що змушують рецептивну свідомість перемикатися між різними ментальними моделями. Згідно з положеннями лінгвосинергетики, мова як система втрачає стабільність у моменти появи нетипових елементів, що зумовлює стан флуктуації (коливань). Коли такі коливання стають критичними, виникають точки біфуркації — своєрідні «розгалуження» подальшої поведінки системи, які відкривають можливість багатоваріантного вибору та переходу до нового стану смислопородження [Dombrovan : 97]. Як зазначає Н. Таценко, «біфуркації/поліфуркації обов'язково наявні в будь-якій ситуації породження нових смислів, визначаючи межу між новим і старим. Вони включають діапазон граматичних, лексичних і стилістичних потенцій (які з них стануть реальністю, багато в чому вирішує випадок). Проходження точки біфуркації/поліфуркації викликає утворення нових атракторів або чинників самоструктуризації нового порядку, й система набуває відносної рівноваги, що якісно відрізняється від попереднього» [Таценко : 39].

Феномен біфуркації тісно пов'язаний з «подвійним структуруванням» мови, де лексико-синтаксичний та фонологічний рівні можуть взаємодіяти нелінійно. Дослідження С. Ніттруер, Дж. Антонеллі та Дж. Ловенштайн доводять, що «лексико-синтаксична та фонологічна структури розвиваються значною мірою незалежно» [Nittrouer, Antonelli, Lowenstein : 3]. У поезії ця незалежність рівнів стає підґрунтям для біфуркації: ритмічна структура (фонологічний аспект) може диктувати одну межу речення, тоді як граматику (синтаксичний аспект) — іншу. Це створює ситуацію, яку Дж. С. Пізарро-Гевара та Р. Гарсія описують як «біфуркацію синтаксичних властивостей», де певні аргументи речення водночас виконують кілька функцій або контролюються різними вузлами структури [Pizarro-Guevara, Garcia : 148].

При цьому біфуркації в художньому тексті можуть мати різний масштаб та характер впливу на рецептивну свідомість. Т. Домброван розрізняє локальні біфуркації, що спричиняють зміни всередині окремих системних структур, та глобальні, які зумовлюють якісні трансформації всієї системи в цілому. Крім того, за характером перебігу процесу можуть бути «м'якими», що веде до поступової еволюції значень, або «катастрофічними»

ми», які досить різко змінюють систему [Dombrovan : 103]. Останні часто супроводжуються станом, який Н. Таценко визначає як жорстку біфуркацію: «В умовах жорсткої біфуркації неминує виникає структурно-функціональна криза, що полягає в неузгодженості концепту та його прагматичної функції. Синтаксичні, семантичні, морфологічні, фонологічні зв'язки між компонентами послаблюються настільки, що концепт перестає відігравати свою роль у середовищі соціальної комунікації. У свідомості комунікантів відбувається самочинний різкий перехід до нового структурного порядку концепту — або повна деградація (розпад), або перетворення» [Таценко : 74]. Саме тому текст варто розглядати як складну нелінійну систему, де в триаді «автор — текст — читач» відбувається безперервна самоорганізація смислу. Автор у цьому процесі підпорядковується внутрішній синергії твору, а читач, виявляючи точки біфуркації та гармонійні центри, отримує ключ до розуміння моментів найвищого авторського ствердження. Роль параметрів, що детермінують дестабілізацію поетичної системи, перебирають на себе специфічні синтаксичні маркери, акцентні паузи та міжрядкові перенесення. Процес такого смислового розгалуження безпосередньо залежить від мікроструктури самого висловлення та специфіки взаємодії його компонентів. Як зазначає А. Лепетюха, «не всі синтаксичні побудови зі схожими в структурному й семантичному планах складниками мають однакові моделі дериваційних дерев, оскільки біфуркація дерев залежить від кількості та компонування лексичних елементів, які входять до актуалізованої синтаксичної одиниці» [Лепетюха : 138].

У збірці Т. Яковенко «Небесний сад» синтаксична біфуркація виявляється через ефект «садової стежки», коли початок речення спрямовує читача до однієї когнітивної моделі, яка в точці біфуркації різко руйнується. Дослідник когнітивної поетики Р. Цур пояснює, що «поетичний синтаксис часто експлуатує ефект “садової стежки” не для того, щоб ввести в оману, а щоб створити “подвійну усвідомленість”. Читач постає перед необхідністю утримувати в розумі дві конфліктні синтаксичні структури одночасно, що призводить до стану підвищеного когнітивного збудження» [Tsur 2008 : 574]. Наприклад, у вірші «Високих духом треба» авторка пише: *Що не має гріха навіть той, що із яблуком, / змій* (Яковенко : 3). Слово *змій* у наведених віршорядках стає вузлом біфуркації: читач, очікуючи на корелят *людина* або *Адам* після згадки про яблуко, змушений здійснити миттєву рекатегоризацію образу.

Синтаксичну біфуркацію в поезії Т. Яковенко можна трактувати як фундаментальний когнітивний механізм, що формує «плинний синтаксис» і стимулює читача до активної співтворчості крізь розгалуження інтерпретаційних шляхів. Подібна «біфуркація уваги» [Stockwell : 102] спонукає читача до активної взаємодії з текстом, перетворюючи пасивне його читання на процес безперервного вибору між альтернативними смисловими траєкторіями. Як зазначають О. Беляков та В. Шкамарда, «художнім творам притаманні процеси біфуркації, які призводять як до виникнення хаотичних процесів у текстуальній системі, так і до її впорядкування» [Беляков, Шкамарда : 50]. У поетичному просторі Т. Яковенко такі процеси стають механізмом переходу від лінійної визначеності до стану творчого пошуку нових смислових інтерпретаційних орієнтирів.

Важливим аспектом функціонування таких структур є здатність мови до самоорганізації. З погляду лінгвосинергетики, «мова — це дисипативна структура, яка “сама собою керує” та здатна гасити безладні флуктуації

й коливання, зберігаючи протягом тривалого часу лише те, що відповідає загальному мовному типу» [Алдашева та ін. : 6]. У просторі вірша Яковенко «коливаннями» є зони неоднозначності, створені конструкціями зі спільним членом. У рядках *Я сама її збудувала. / Що не зрада — камінчик клала...* (Яковенко : 44) фраза *що не зрада* стає точкою флуктуації, де увага читача роздвоюється між об'єктом заперечення та будівельним матеріалом долі. Хоча система тексту на мить входить у стан «хаосу», свідомість читача, виконуючи роль регулятора, «гасить» ці коливання, обираючи найбільш стійкий інтерпретаційний атрактор. Фраза *що не зрада* функціонує як смисловий шарнір: ретроспективно вона може сприйматися як визначення об'єкта будівництва — того, що не є зрадою (Шлях А), а проспективно — як опис кожної нової зради, що стає матеріалом для зведення захисних стін (Шлях Б). Мозок читача перебуває в стані когнітивного резонансу, утримуючи обидва сценарії одночасно.

Подібна біфуркація уваги спостерігається й у синтаксичних конструкціях відкритого типу: *І сказати собі: як це добре, що все це так, / Що ні сонце, ні тінь, а химерний ажур дощу...* (Яковенко : 83). У цих рядках когнітивні розгалуження відбуваються на рівні ментального сканування (за Р. Ленгакером) [Langacker]: свідомість або фіксує статичну номінативну картину (Шлях А), або продовжує внутрішній рух думки, домислюючи приховану дію, яка «зависла» в ажурі дощу (Шлях Б). Така специфіка синтаксису спонукає читача самостійно заповнювати лакуну, обираючи між спогляданням та процесуальністю.

Біфуркація через графічне та синтаксичне розгалуження в рядках *На те і ніч. Одна вона / З'єднати може небо з тілом, / Коли — ні берега, ні дна, / А тільки — хвиля божевілля...* (Яковенко : 113) є інструментом керування часом когнітивної обробки. Тире після сполучного слова *Коли* створює штучний розрив, «точку вибуху», у якій виникає вибір між запереченням фізичного простору (Шлях А) та онтологізацією нового стану небуття (Шлях Б). Така синтаксична неоднозначність спонукає до повної переоцінки текстового світу: завдяки розриву *хвиля божевілля* сприймається як безпосередній процес розпаду логічних зв'язків мови в моменті читання.

У рядках *Світиться, наче серце, мушля прозора свічки* (Яковенко : 143) інверсований порядок слів створює класичний ефект затримки розв'язання. Читач сприймає початок речення *Світиться, наче серце* як опис суб'єкта-серця (Шлях А), проте поява фінальної конструкції *мушля прозора свічки* нав'язує ретроспективний перегляд: серце виявляється лише об'єктом порівняння, а справжнім орієнтиром стає свічка (Шлях Б). Відбувається когнітивне перемикавання «фігура — тло», що інтенсифікує образ.

У поетичних рядках *І вона — теж уже — / чорноброва яблуня / з яблуком* (Яковенко : 130) використання тире створює пунктуаційну лакуну, що призводить до біфуркації уваги. Прислівник *уже* спрямовує читача до очікування вікових змін людини (Шлях А), проте наступна метафора *чорноброва яблуня* здійснює різкий семантичний зсув у бік флористичного коду (Шлях Б). Синтаксис у наведеному прикладі діє як механізм «ментального блендингу», де через порівняння образу жінки й дерева ми сприймаємо їх існування в стані неперервного взаємоперетікання.

У поетичній строфі *Густішає колір. / Теплішають тіні. / Красивий художник красиво говорить. / Залишиться в пам'яті, як на картині: / Красивий художник... / Море...* (Яковенко : 37) прийом біфуркації реалізується че-

рез механізм семантико-синтаксичного розщеплення, де крапка, двокрапка та трикрапки є своєрідними «пунктуаційними вузлами», що розгалужують увагу читача між двома ментальними просторами: реальністю (процесом) та мистецтвом (статичним результатом).

Початкові короткі речення — *Густішає колір. / Теплішають тіні.* — створюють ілюзію лінійного, динамічного наростання ознаки. Проте в центрі строфи виникає точка біфуркації, зумовлена повтором та синтаксичною паузою: *Красивий художник красиво говорить. / Залишиться в пам'яті, як на картині: / Красивий художник...* Фраза *Красивий художник* функціонує за принципом «синтаксису з перемиканням». Ретроспективно цей елемент є підметом до попереднього твердження (*Залишиться в пам'яті [хто саме?] — Красивий художник*), тобто є фігурою на тлі спогаду (Шлях А). Проте проспективно, завдяки використанню трикрапки, цей образ біфуркує, перетворюючись із суб'єкта, що діє (*говорить*), на статичний об'єкт зображення, частину пейзажу (Шлях Б).

Особливого значення набуває «зона семантичної біфуркації» у фіналі строфи: *Красивий художник... / Море...* Відсутність присудків спонукає мозок читача до активної співтворчості крізь механізм ментального блендингу. Свідомість не може визначити точну ієрархію зв'язків: море є фоном, на якому — це рівноправні елементи одного «кадру» пам'яті, що існують незалежно, але злиті в єдиний естетичний ефект.

За П. Стоквеллом, у наведеному фрагменті відбувається дестабілізація відношення «фігура — тло»: художник, який спочатку був активною фігурою («красиво говорить»), у точці біфуркації (після двокрапки) поглинається «морем», стаючи частиною художнього полотна. Використання трикрапок створює «зони невизначеності», де межа між людиною та стихією стирається. Отже, синтаксична біфуркація в цій строфі перетворює плинний час («густішає», «теплішають», «говорить») на застиглу вічність мистецтва («як на картині»), спонукаючи читача одночасно утримувати у своїй уяві і живий голос художника, і його безмовне зображення на фоні моря.

У вірші «Верба» яскраво представлено ритміко-синтаксичне перенесення (енжамбеман), підсилене пунктуаційним виділенням: *Ця верба, / наче жінка стара, / що любила — / до крику — / до муки...* (Яковенко : 23). У наведених рядках точка біфуркації виникає після дієслова *любила*, яке свідомість спочатку маркує як опис завершеного стану душі (Шлях А), проте наступні обставини міри й ступеня *до крику, до муки* завдяки тире-паузам стають самостійними смисловими центрами, радикально змінюючи інтенсивність образу (Шлях Б). За моделлю П. Стоквелла, у цьому прикладі відбувається дестабілізація відношення «фігура — тло», де концепт любові як ніжності в точці біфуркації перетворюється на концепт граничного болю чи екстазу.

Ще один приклад синтаксичної біфуркації на основі енжамбеману виявляємо у вірші «Собою будь!»: *Твої рухомі й нерухомі тіні / Підтверджують, / хоч, може, й животіння, / Але твою — не-смерть* (Яковенко : 35). Синтаксичний розрив після дієслова *підтверджують* створює валентну пустку, яку свідомість читача автоматично намагається заповнити найближчим іменником. Через енжамбеман фраза *хоч, може, й животіння* на мить сприймається як прямий об'єкт підтвердження (Шлях А: *тіні підтверджують лише обмежене, біологічне існування*). Проте наявність сполучника *хоч* та подальша синтаксична опозиція *Але твою — не-смерть* спонукають рецептивну

свідомість здійснити зворотний хід і повністю змінити структуру зв'язків: *животіння* виявляється лише другорядною поступкою, а справжнім орієнтиром предикації стає категорія *не-смерті* (Шлях Б). Така біфуркація створює ефект «подвійної усвідомленості», де в одному реченні одночасно співіснують і заперечуються два стани людського буття.

У збірці Т. Яковенко «Небесний сад» конструкції зі спільним членом стають вузлами синтаксичної біфуркації, де лінійна логіка роздвоюється, спонукаючи читача до «подвійної усвідомленості». Британський теоретик В. Емпсон визначав це як «третій тип неоднозначності», за якого один елемент одночасно є об'єктом для одного дієслова й підметом для іншого, що створює ефект «синтаксису із перемиканням» [Empson : 103]. У поетичних рядках *Знати — дзеркало тріснуло / і даремно дивитись вглиб* (Яковенко : 83) фраза *дзеркало тріснуло* є спільним членом для двох частин висловлення. З одного боку, це об'єкт пізнання (Знати [що?] — дзеркало тріснуло), з іншого — самостійна причина наступної дії (дзеркало тріснуло, [тому] і даремно дивитись вглиб). Свідомість читача в точці біфуркації утримує і факт завершеного знання, і динаміку усвідомлення наслідку, що посилює відчуття неминучості.

Подібний механізм спостерігаємо і в рядках *А в небі місяць, велетенський місяць / Холодним сріблом залива поля* (Яковенко : 144). У цих віршорядках елемент *велетенський місяць* завершує перший рядок як номінативний акцент, фіксуючи об'єкт у небі, але водночас він є граматичним підметом для дієслова *залива* в другому рядку. Біфуркація уваги відбувається між спогляданням статичної картини та спостереженням за динамічною дією, що створює ефект «плинного синтаксису» за Р. Ленгакером [Langacker]. Використання Т. Яковенко фігури зі спільним членом підтверджує тезу, що поетична біфуркація є функціональним інструментом: вона перетворює окремі слова на вузли розгалуження, де читач мусить самостійно поєднувати траєкторії смислу, що й створює ефект особливої естетичної та когнітивної глибини тексту.

На виразний вияв біфуркації на основі спільного члена натрапляємо й у початкових рядках поезії «Снігурі»: *І у зими є квіти — снігурі / На куцику замерзлої ліщини* (Яковенко : 15). У цій структурі слово *снігурі* стає вузловою точкою «синтаксису із перемиканням». Ретроспективно воно завершує екзистенційну конструкцію, слугуючи метафоричною прикладкою до компонента *квіти зими* (Шлях А: у зими є квіти, якими є снігурі). Водночас, через відсутність розділового знака в кінці рядка та наступний енгамбеман, це саме слово функціонує як проспективний підмет для обставинного дескриптора в наступному віршорядку (Шлях Б: снігурі [перебувають] на куцику ліщини).

Така зона семантичної біфуркації спонукає мозок читача до миттєвого ментального блендингу: об'єкт одночасно існує у двох несумісних категоріях — статичного рослинного декору та живої істоти. Свідомість не обирає один з варіантів, а утримує їх у стані когнітивного резонансу, що, за П. Стоквеллом, спричиняє дестабілізацію відношення «фігура — тло». Снігурі миттєво перетворюються з метафоричного фону на самостійну візуальну фігуру, зафіксовану в конкретному просторі «замерзлої ліщини». Отже, конструкція зі спільним членом у цьому контексті запускає динамічний процес перекатегоризації світу, де межа між статикою зими та віталь-

ною енергією птахів стає проникною, що є характерною ознакою «плинного синтаксису» в ідіостилі Т. Яковенко.

У фрагменті поезії *А ти все хочеш віднайти / Свій рай вишневий, щоб краса — / Ще на землі, не в небесах!* (Яковенко : 41) прийом біфуркації також реалізується через класичну фігуру зі спільним членом, де роль синтаксичного шарніра відіграє лексема *краса*, яка є вузлом розгалуження між двома суміжними предикативними частинами, створюючи ситуацію, яку В. Емпсон визначав як третій синтаксис із перемиканням. У ретроспективному прочитанні краса сприймається як безпосереднє смислове продовження та метафоричне розгортання об'єкта «рай вишневий», стаючи логічним завершенням акту віднайдення ідеалу. Проте проспективно, завдяки використанню тире, що позначає синтаксичну лакуну на місці пропущеного присудка, слово *краса* миттєво біфуркує, перетворюючись на граматичний підмет для наступної обставинної частини, яка локалізує цей ідеал у земному просторі.

З погляду когнітивної поетики П. Стоквелла, у цій точці відбувається дестабілізація відношення фігури та тла, що спонукає увагу читача роздвоюватися між красою як метою пошуку та красою як активним суб'єктом земного буття. Наявність тире безпосередньо після спільного члена створює зону невизначеності, яка, за теорією Р. Цура, зумовлює затримку зняття синтаксичної напруги й активізує креативний потенціал свідомості адресата. Мозок читача не обирає одну траєкторію, а перебуває в стані когнітивного резонансу, де шевченківський за духом образ «раю вишневого» одночасно й стверджується як метафізична категорія і матеріалізується як тривала земна реальність. Відтак, синтаксична біфуркація перетворює лінійне висловлювання на багаторівневий процес конструювання смислів, де межа між суб'єктом та об'єктом прагнення стає проникною, формуючи характерний для ідіостилу авторки ефект плинного синтаксису.

У строфі *Між старого итурпачця / Забур'ячених ям, / Усміхається наче / Барвінковий туман. / Як Господня ласка / Ця небесна блакить — / Де барвінок прослався, / Там уже не болить!* (Яковенко : 6) явище біфуркації постає як концентрований механізм трансформації трагічного простору в сакральний, що досягається через дестабілізацію синтаксичних та когнітивних зв'язків. Розгалуження інтерпретаційних шляхів розпочинається на рівні відношення «фігура — тло» (за П. Стоквеллом), де читачка увага роздвоюється між фреймом смерті й занедбаності (*старе итурпачця, забур'янені ями*) та фреймом метафізичного відродження (*усміхається, Господня ласка*). Ключовим вузлом синтаксичної біфуркації стає порівняльна конструкція *Усміхається наче / Барвінковий туман*, яка завдяки відсутності чіткої пунктуації функціонує за принципом «синтаксису із перемиканням». У цьому фрагменті виникає «зона семантичної біфуркації»: читач може сприймати «барвінковий туман» як об'єкт порівняння до невидимої усмішки, що проступає крізь ландшафт (Шлях А), або як повноправний граматичний підмет, який виконує зазначену дію (Шлях Б), чим і створює ефект «плинного синтаксису», за Р. Ленгакером [Langacker].

Подальше розгалуження смислу відбувається в точці графічного розриву, позначений тире: *Ця небесна блакить — / Де барвінок прослався*. Ця «точка вибуху», за Ю. Лотманом, перериває лінійну логіку, пропонуючи вибір між онтологічним отождошенням (блакить неба є там, де квіти) та причинно-наслідковою траєкторією, де поява блакиті стає умовою переходу до стану, в якому *вже не болить*. Фінальний акорд строфи базується на біфурка-

ції локативного дейксису *Там*, де увага читача коливається між конкретним географічним місцем (цвинтарем) та метафізичним станом спокою й вічності. Отже, синтаксична біфуркація в цьому уривку спонукає мозок читача перебувати в стані когнітивного резонансу, одночасно утримуючи моделі фізичного розпаду та духовного зцілення, що й породжує особливу естетичну напругу поетичного мовлення.

Аналіз фрагменту поезії Т. Яковенко «Дві дівчинки, веселі дві сестрички» *Бо мені / У серці думка тліє кілька днів, / Що, може, той перстеничок химерний / Кував старенький майстер-характерник, / Старий і сивий, майже що сліпий, / Й старечою сльозою окропив / На щастя невідомої, єдиної, / Яка його на пальчик одіне / Як дружби дар, як оберег від зла, / Й життя його продовжить, і талант...* (Яковенко : 13) дає можливість виявити складну архітектуру «плинного синтаксису», де біфуркація постає як основний інструмент формування магічного простору вірша. У вузловій зоні семантичної біфуркації опиняється фраза *той перстеничок химерний / Кував старенький майстер-характерник*, що функціонує як конструкція спільного члена речення. Елемент *перстеничок химерний* ретроспективно завершує думку про об'єкт пізнання, що «тліє в серці» автора (Шлях А), проте миттєво перетворюється на прямий додаток до дієслова *кував*, перемикаючи увагу на фізичний акт творення (Шлях Б). За В. Емпсоном, такий «синтаксис із перемиканням» змушує мозок утримувати два стани об'єкта одночасно — як ідеї та як матеріального результату важкої праці.

Найбільш глибоке розгалуження інтерпретаційних траєкторій спостерігаємо в біфуркації референта займенника *його* у рядках: *Яка його на пальчик одіне / <...> Й життя його продовжить, і талант...* Тут виникає когнітивний резонанс, оскільки граматично *його* може стосуватися як «перстеничка», так і «майстра». Завдяки цій неоднозначності відбувається дестабілізація відношення «фігура — тло»: перстень і його творець зливаються в єдиний концептуальний бленд, де дівчина, надіваючи оберег, символічно продовжує тривання самого майстра в часі. Синтаксична біфуркація в наведених рядках виконує роль «концептуального клею», що зшиває минуле творця й майбутнє власниці речі в одній точці рецепції.

Ефект «садової стежки» підсилюється через ритміко-синтаксичний розрив у початкових рядках: *Бо мені / У серці думка тліє кілька днів*. Пауза після *Бо мені* створює миттєве очікування особового дієслова, проте поява обставини місця *У серці* змінює вектор сприйняття, створюючи стан «підвищеного когнітивного збудження». Додатковий вияв біфуркації міститься у фразеологізованому звороті *окропив / На щастя невідомої, єдиної*, де вислів *на щастя* біфуркує між прагматичною ціллю (окропив, щоб дати щастя) та атрибутивною належністю (окропив саме «щастя дівчини» як категорію її долі). Отже, синтаксична біфуркація в цьому уривку перетворює статичний опис персня на динамічний процес взаємоперетікання смислів, де кожний елемент структури спонукає читача до безперервного вибору між матеріальним та метафізичним трактуванням образу.

Як свідчить наведений вище аналіз, у збірці Т. Яковенко синтаксична біфуркація перетворює пасивне декодування на процес безперервного вибору між альтернативними смисловими траєкторіями, що й створює ефект когнітивної напруги поетичного тексту.

Особливу увагу варто приділити проблемі автоматизованого аналізу таких структур. С. Харченко зауважує, що сучасні «алгоритми перефразу-

вання / редагування текстів не здатні розуміти контекст події та комунікативну ситуацію <...> не знають синонімії синтаксичних одиниць» [Харченко : 76]. Це підтверджує тезу, що поетична біфуркація є антропоцентричним явищем, заснованим на емпатії та здатності свідомості утримувати суперечливі сценарії. Спроби штучного інтелекту розв'язати такі структури часто призводять до втрати смислу. Як зазначають А. Морган та співавтори, для досягнення контекстуальної точності в мовних моделях необхідний «розподіл семантичних і синтаксичних градієнтів під час зворотного поширення» [Morgan et al : 1]. У людській рецепції ці градієнти, навпаки, входять у стан резонансу в точці біфуркації, породжуючи нові естетичні значення.

На основі здійсненого аналізу поезій Т. Яковенко та синтезу залучених теоретичних концепцій (лінгвосинергетики, когнітивної поетики та теорії неоднозначності) ми пропонуємо власну класифікацію виявів синтаксичної біфуркації в поетичному мовленні. Ця типізація дає змогу структурувати механізми, за допомогою яких авторка долає лінійність тексту та активізує нелінійне мислення читача.

З огляду на специфіку реалізації означеного феномену в художньому просторі пропонуємо виокремити такі базові типи синтаксичної біфуркації в поетичному дискурсі:

1. Конфігураційна біфуркація — реалізується через конструкції зі спільним членом, за умови одночасної належності мовного елемента до двох суміжних предикативних одиниць. Це створює ефект «синтаксису із перемиканням», за якого система перебуває у стані «м'якої» біфуркації: читач не відкидає попереднє значення, а нашаровує на нього нове.

2. Когнітивно-регресивна біфуркація (ефект «садової стежки») — синтаксична конструкція, у якій початок речення формує стійку очікувану модель, яка в точці розв'язки (фінальне слово рядка чи строфи) різко руйнується. Це спонукає мозок до ретроспективного перегляду всього висловлення та повної рекатегоризації концепту.

3. Дейктично-референтна біфуркація — виникає внаслідок навмисного розмивання референтії займенників (переважно особових та вказівних). У цій точці відбувається дестабілізація відношення «фігура — тло», оскільки один займенник може стосуватися одночасно двох об'єктів (наприклад, творця та його витвору), що створює когнітивний бленд, у якому властивості різних денотатів зливаються в єдиний полісемантичний образ.

4. Графічно-пунктуаційна біфуркація (пунктуаційний вузол) — базується на використанні тире, трикрапок або енжамбеманів як інструментів управління часом когнітивної обробки. Графічний розрив створює «зону невизначеності» (флуктуації), де лінійна логіка «зависає», пропонуючи вибір між онтологічним ствердженням стану та процесуальною дією. Пунктуація в такому типі біфуркації постає як вузол розгалуження смислових траєкторій.

5. Асиндетична (лакунарна) біфуркація — характерна для безсполучникових структур відкритого типу, де відсутність фінального присудка залишає синтаксичне «дерево» незавершеним. Це спонукає читача до вищого рівня «активної співтворчості», де він самостійно обирає атрактор — або фіксацію статичної картини, або домислення прихованої динаміки.

Запропонована класифікація демонструє, що синтаксична біфуркація в ідіостилі Т. Яковенко є багаторівневою системою управління увагою. Вона перетворює поетичний текст із пасивного джерела інформації на дисипативну структуру, що постійно самоорганізується в акті рецепції. Кожний з

виокремлених типів біфуркації виконує спільну функцію — створює стан інтелектуальної та естетичної напруги, у якому з «хаосу» множинних потенцій народжується якісно новий художній смисл.

Отже, поетичний текст у збірці Т. Яковенко постає як невірноважена система, що характеризується постійною динамікою смислових нашарувань у процесі рецепції. Кожне нове прочитання неминуче призводить до втрати системної стійкості та виявлення переломних вузлів — точок біфуркації, які зумовлюють множинність варіантів розуміння одного й того самого віршорядка. Прагнучи впорядкувати цей інтенсивний смисловий потік, читач обирає найбільш прийнятний для себе певний концептуальний вектор, що допомагає вибудувати цілісну модель інтерпретації. У такий спосіб художня система тимчасово упорядковується у свідомості суб'єкта, набуваючи відносної стійкості лише до моменту наступного звернення до тексту.

Отже, синтаксична біфуркація в поезії Тетяни Яковенко постає як фундаментальний механізм нескінченного оновлення значень. Через ефект «садової стежки», конструкції зі спільним членом та плинний синтаксис авторка створює простір, де шлях подальшого розвитку художньої системи є принципово непередбачуваним. Кожна нова рецепція породжує неочікувані інтерпретації вже відомих образів, спонукаючи мозок читача перебувати в стані постійного когнітивного становлення. У такий спосіб біфуркація перетворює пасивне декодування тексту на активний процес творення нових ментальних світів, у яких кожне синтаксичне розгалуження стає місцем народження живого, пульсуючого смислу.

ЛІТЕРАТУРА

- Алдашева К. С., Кабасова К. А. та ін. Тілді зерттеудің синергетикалық мүмкіндіктері. *Тіл таным*. 2023. № 4 (92). С. 3–11.
- Беляков О. О., Шкамарда В. В. Фрактальність художнього тексту як об'єкт лінгво-синергетичного дослідження. *Академічні студії. Серія: Гуманітар. науки*. 2024. № 1. С. 46–52.
- Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу : монографія. Київ : Видавн. дім Дмитра Бурого, 2012. 320 с.
- Лепетюха А. В. Континуум перифразування — синтаксична синонімія в дихотомії мова – мовлення (на матеріалі сучасної французької художньої прози). *Вісн. КНЛУ. Серія: Філологія*. 2017. Т. 20. № 1. С. 134–141.
- Селіванова О. О. Світ свідомості в мові : монографія. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2012. 487 с.
- Таценко Н. В. Реалізація емпатії в сучасному англomовному дискурсі: когнітивно-синергетичний аспект : монографія. Суми : Сум. держ. ун-т, 2017. 357 с.
- Харченко С. Штучний інтелект і літературне редагування медіатекстів: точки біфуркації. *International Journ. of Philology*. 2023. Vol. 14, N. 4. С. 76–88.
- Dombrovan T. I. Linguistic synergetics: origin, key concepts and application. *Zan. z romano-germ. філол.* 2016. Вип. 2 (37). С. 95–107.
- Empson W. Seven Types of Ambiguity. 2nd ed., rev. and reset. London : Chatto & Windus, 1947. 258 p.
- Hahn J. Bifurcation of Semi-Automated Subject Indexing Services. *Library Resources & Technical Services*. 2024. Vol. 68, N. 3. 19 p.
- Langacker R. W. Cognitive Grammar : A Basic Introduction. Oxford : Oxford University Press, 2008. 562 p.

- Morgan A., Haverford T., Fairchild M. et al. Semantic Gradient Decoupling for Contextual Precision in Large Language Models. *Authorea*. 2024. URL: <http://bit.ly/4nNhlM7> (дата звернення: 29.04.2026).
- Nittrouer S., Antonelli J., Lowenstein J. H. The Emergence of Bifurcated Structure in Children's Language. *Journ. of Experimental Psychology: General*. 2022. 46 p.
- Pizarro-Guevara J. S., Garcia R. Philippine Psycholinguistics. *Annual Review of Linguistics*. 2024. Vol. 10. P. 145–167.
- Stockwell P. *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge, 2002. 208 p.
- Tsur R. *Toward a Theory of Cognitive Poetics: Second, Expanded & Updated Edition*. Liverpool: Liverpool University Press, 2008. 683 p.

ДЖЕРЕЛА

- Яковенко Яковенко Т. В. Небесний сад : Поезії. Вінниця : ТОВ «Консоль», 2012. 160 с.

Дата надходження до редакції: 02.03.2026
Дата надходження після рецензування: 24.03.2026
Дата затвердження редакцією: 28.05.2026

REFERENCES

- Aldasheva K. S., Kabasova K. A., Koptleuova K. B., Karagoishieva D. A. (2023). Tildi zertteudin synergetikalyk mumkindikteri. *Tiltanym*, 4 (92), 3–11. [In Kazakh].
- Bieliakov O. O., Shkamarda V. V. (2024). Fraktalnist khudozhnoho tekstu yak ob'iekt lnhvosynerhetychnoho doslidzhennia. *Akademichni studii. Seriiia «Humanitarni nauky»*, (1), 46–52. [In Ukrainian].
- Dombrovan T. I. (2016). Linguistic synergetics: origin, key concepts and application. *Zapysky z romano-hermanskoj filolohii*, Iss. 2 (37), 95–107.
- Empson W. (1947). *Seven Types of Ambiguity*. 2nd ed., rev. and reset. London: Chatto & Windus.
- Hahn J. (2024). Bifurcation of Semi-Automated Subject Indexing Services. *Library Resources & Technical Services*. Vol. 68 (3).
- Kharchenko S. (2023). Shtuchnyi intelekt i literaturne redahuvannia mediatekstiv: tochky bifurkatsii. *International Journal of Philology*. Vol. 14 (4), 76–88. [In Ukrainian].
- Kondratenko N. V. (2012). *Syntaksys ukrainskoho modernistskoho i postmodernistskoho khudozhnoho dyskursu: monohrafiia*. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].
- Langacker R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press.
- Lepetiukha A. V. (2017). Kontynuum peryfrazuvannia — syntaksychna synonymiia v dykhotomii mova – movlennia (na materialy suchasnoi frantsuzkoi khudozhnoi prozy). *Visnyk KNLU. Seriiia Filolohiia*. Vol. 20 (1), 134–141. [In Ukrainian].
- Morgan A., Haverford T., Fairchild M. et al. (2024). Semantic Gradient Decoupling for Contextual Precision in Large Language Models. *Authorea*. URL: <http://bit.ly/4nNhlM7> (Accessed: 29.04.2026).
- Nittrouer S., Antonelli J., Lowenstein J. H. (2022). The Emergence of Bifurcated Structure in Children's Language. *Journal of Experimental Psychology: General*.
- Pizarro-Guevara J. S., Garcia R. (2024). Philippine Psycholinguistics. *Annual Review of Linguistics*, Vol. 10, 145–167.
- Selivanova O. O. (2012). *Svit svidomosti v movimonohrafiia*. Cherkasy: Chabanenko Yu. A. [In Ukrainian].
- Stockwell P. (2002). *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge.

- Tatsenko N. V. (2017). *Realizatsiia empatii v suchasnomu anhlovnomu dyskursi: kohnityvno-synerhetychnyi ASPECT: monograph*. Sumy: Sumskiy derzhavnyi universytet. [In Ukrainian].
- Tsur R. (2008). *Toward a Theory of Cognitive Poetics: Second, Expanded & Updated Edition*. Liverpool: Liverpool University Press.

SOURCES

- Yakovenko T. V. (2012). *Nebesnyi sad: Poezii*. Vinnytsia: Konsol. [In Ukrainian].
- Received: 02.03.2026
Received in revised form: 24.03.2026
Accepted: 28.05.2026

Olena POKHYLIUK

Communal Higher Education Institution «Vinnytsia Humanities Pedagogical College»
13 Nagirna Str., Vinnytsia, 21019, Ukraine
E-mail: olhovaolena@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2786-4055>

COGNITIVE PARAMETERS OF SYNTACTIC BIFURCATION IN MODERN UKRAINIAN POETRY (EVIDENCE FROM TETIANA YAKOVENKO)

The article provides a comprehensive analysis of the cognitive parameters of syntactic bifurcation in modern Ukrainian poetry, based on Tetiana Yakovenko's collection *Nebesnyi Sad (Heavenly Garden)*. Within the framework of the contemporary linguistic paradigm, the literary text is regarded as a complex non-linear system in a state of constant meaning-generation through mechanisms of self-organization. The relevance of the study is determined by the necessity for a theoretical explication of the mechanisms that disrupt linear sentence models and activate the addressee's non-linear cognition. The study is theoretically grounded in the principles of linguosynergetics (O. Selivanova, T. Dombrovan, N. Tatsenko) and cognitive poetics (P. Stockwell, R. Tsur, W. Empson). Bifurcation is posited as a fundamental process of branching interpretative paths, defining the boundary between established semantic attractors and emergent conceptualizations. The article analyzes Yakovenko's «fluid syntax», where syntactic markers, rhythmic lacunae, and enjambments serve as determinants for the destabilization of receptive consciousness. Particular attention is paid to the «garden-path» effect, which induces a state of «heightened cognitive arousal» through the abrupt disruption of the anticipated conceptual model. Specifically, through the analysis of the author's poetry, it is demonstrated how an unexpected final element of a line or stanza necessitates a retrospective re-evaluation of the entire syntactic structure and a total recategorization of the concept. The study explores the functioning of *apo koinu* constructions (shared constituents), where a single word acts as a «syntactic pivot», establishing a zone of semantic bifurcation. It is established that poetic «shunted syntax» compels the mind to maintain two conflicting scenarios simultaneously, thereby generating the text's aesthetic tension. Based on the analysis of empirical material, a typology of syntactic bifurcation manifestations has been developed, encompassing configurational, cognitive-regressive, deictic-referential, graphic-punctuational, and asyndetic types. It is noted that under conditions of «hard» bifurcation, a structural-functional crisis of the concept arises, which is resolved through its qualitative transformation within the reader's consciousness. The study concludes that syntactic bifurcation in T. Yakovenko's poetry transforms the text from a passive information source into a dissipative structure, wherein the reader becomes an active co-author, navigating the «chaos» of multiple potentials to construct a new artistic meaning.

Keywords: syntactic bifurcation, cognitive poetics, linguosynergetics, garden-path effect, *apo koinu* constructions, fluid syntax, Tetiana Yakovenko.